

1.01
Prejeto 20. 3. 2006

UDK 339:338.124.4(497.4)"193"

Marija Počivavšek*

Vpliv velike gospodarske krize na razvoj trgovine

IZVLEČEK

Učinke Velike gospodarske krize je slovenska trgovina občutila nekoliko manj kot industrija. O krizi v slovenski trgovini pričajo tudi podatki o gibanju števila trgovskih obratov; sočasno z gospodarsko krizo je opaziti upad ustanavljanja novih trgovskih podjetij, še bolj vidno pa so se posledice gospodarske krize odražale v velikem zmanjšanju števila trgovskih obratov in posledično večji brezposelnosti. Močno so bili prizadeti predvsem manjši trgovci, katerih število prodajaln se je zmanjšalo za 30%. Krizo v trgovini so v tridesetih letih 20. stoletja seveda občutili tudi porabniki; kupna moč je padla, zaradi slabih letin in višjih stroškov so se dvignile cene življenjskih potrebščin, primanjkovati pa je začelo tudi različnih vrst blaga.

Ključne besede: gospodarstvo, gospodarska kriza, trgovina, Slovenija, Celje

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF THE GREAT DEPRESSION ON THE DEVELOPMENT OF TRADE IN SLOVENIA

Slovene trade was somewhat less affected by the Great Depression than its industry. The crisis in Slovene trade is witnessed to by data on fluctuations in the number of commercial establishments; notable consequences of the Depression were a decline in newly founded commercial enterprises and, even more so, a significant reduction in the overall number of commercial establishments, as well as an increase in unemployment. Among those most affected were small retailers, the number of whose establishments dropped by 30 percent. The effects of the trade crisis in the 1930's were also felt by consumers; their purchasing power decreased, the prices of basic commodities rose and shortages of various kinds of goods began.

Key words: economy, the great depression, trade, Slovenia, Celje

* Prof. zgodovine, muzejska svetovalka, Muzej novejše zgodovine Celje, SI-3000 Celje, Prešernova ulica 17; e-mail: marija.pocivavsek@guest.arnes.si

Gospodarske krize

Gospodarski ciklusi in znotraj njih krize, ki si sledijo v različnih časovnih intervalih, so povsem normalen pojav, ki spremlja razvoj posameznih držav. Običajno je, da gospodarskim vzponom sledijo padci, stagniranje ali nazadovanje. Vzroki za nastanek kriznih razmer so različni, toda čimbolj je neko nacionalno gospodarstvo vključeno v širše gospodarsko okolje, tembolj so lahko krize globoke. Vzroke in posledice gospodarskih kriz je mogoče presojati le z njihovo umestitvijo v širši prostor, namreč z vidika vključenosti regionalnega gospodarstva v širše okolje. Tako je tudi posledica vključenosti slovenskega gospodarstva v širši ekonomski prostor bila izpostavljenost zunanjim dejavnikom, na katere samo ni imelo vpliva in ki so krize pospeševali. Obravnava oblik kriznih pojavov pomeni tudi osvetlitev tistih dejavnikov gospodarskega življenja, ki so krizo povzročali in poglobljali. Učinkovito odpravljanje vzrokov gospodarskih kriz pa je zahtevalo aktiven poseg države v gospodarsko življenje, in sicer z vsemi instrumenti gospodarske in socialne politike. Gospodarske krize so pogosto preraščale tudi v družbene krize; obravnave kriznih pojavov v gospodarstvu in seveda tudi v družbi pa so lahko globalne (s stališča gospodarstva in družbe kot celote) ali parcialne (z vidika posledic, posameznih panog, posameznih gospodarskih subjektov).¹

Če za 18. in 19. stoletje sledimo periodizaciji gospodarskih ciklusov v avstro-ogrski monarhiji, lahko ugotovimo, da različni avtorji glede dolgoročnih ciklusov navajajo ekspanzije (vzpone) približno v letih 1787-1815, 1848-1873 in 1896-1913 ter stagnaciji v letih 1815-1848 in 1873-1896.² Gospodarske krize so se pojavljale ciklično kot konjunktore in depresije skoraj na vsakih 10 let; najbolj odmevne gospodarske krize so bile v letih 1847, 1873 in 1929. Nekatere krize so spremljale velike družbene in politične spremembe (npr. 1848 meščanska revolucija in pomlad narodov, 1929-33 vzpon totalitarnih režimov), saj se v fenomenu gospodarske krize skrivajo družbene nepravilnosti in nezadovoljstvo posameznih družbenih slojev, druge krize pa so zahtevale le večje ali manjše gospodarske in socialne reforme.³

Gospodarska kriza v tridesetih letih 20. stoletja je zaradi svoje globine in razsežnosti prerasla ozke gospodarske okvire ter se preobrazila tudi v družbeno krizo, v kateri so se družbena nasprotja pokazala v posebej izraziti obliki.⁴ Velika gospodarska kriza se je namreč razvijala drugače od ekonomskih teorij: ponudba je bila bistveno večja od povpraševanja, porabniki pa so živeli v pomanjkanju; preveč je bilo tudi poceni denarja, premalo pa kapitala za oživitev gospodarstva; denar se je shranjeval v nogavicah, gospodarstvo ga ni imelo dovolj, hranilnice so imele težave z izplačevanjem vlog; dolgoročne kredite so med krizo morali nadomeščati dražji kratkoročni; obrestna mera za ta kapital se je v kriznih letih zvišala za več kot polovico.⁵

¹ Več o tem v *Gospodarske krize in Slovenci*. Ljubljana 1999, str. 5-6.

² Neven Borak: *Uvod v krize in gospodarske cikle*. V: *Gospodarske krize in Slovenci*. Ljubljana 1999, str. 9-25.

³ France Kresal: *Gospodarska kriza 1929-1933*. V: *Gospodarske krize in Slovenci* (dalje Kresal, *Gospodarska kriza*) str. 77.

⁴ Žarko Lazarević: *Videnji ekonomske svobode posameznika med veliko gospodarsko krizo tridesetih let*. V: *Gospodarske krize in Slovenci*, str. 98.

⁵ Kresal, *Gospodarska kriza*, str. 78.

Krizna leta

Desetletje pred krizo je bila doba miru, gospodarskega napredka, velikega napredka, vesplošnega optimizma in zaupanja v prihodnost. Leto 1928 je v svetu veljalo za leto gospodarskega napredka, čutili je bilo enakomeren porast proizvodnje, dohodkov in porabe. Politične razmere so bile relativno mirne, evropska demokracija pa zmerna. Pričakovanja vedre prihodnosti so dodatno spodbujale tudi razmere v letu 1929, ki velja v gospodarskem oziru za najuspešnejše do druge svetovne vojne.⁶ Vendar je bil to le navidezen mir pred viharjem; Mussolini in Hitler sta ogrožala zunanje-politično ravnotežje v svetu, evropsko demokracijo je prevečevalo občutje pesimizma. Že leta 1929 je bilo v nekaterih evropskih državah opaziti vznemirljivo gospodarsko depresijo, ki je dosegla najnižjo točko po borznem zlomu v New Yorku. T. i. črni petek, 25. oktobra 1929, je napovedal veliko krizo svetovnega gospodarstva, ki je trajala kar nekaj let.⁷ Borznemu zlomu je sledila gospodarska kriza, ki je zaradi zmanjšanja dohodkov in velike brezposelnosti izničila kupno moč prebivalstva, investicijsko dejavnost ter likvidnost bančnega sistema in podjetij. Iz ZDA se je kriza hitro razširila v Evropo in nato zajela takorekoč ves svet.⁸ V letih 1929 do 1933 je kriza povzročila svetovni gospodarski zastoj z zmanjšanjem zunanje in notranje trgovine, zlomom denarnih zavodov, veliko zadolženostjo in nesposobnostjo vračanja dolgov. Temu so sledili upad proizvodnje, propad številnih trgovskih, obrtnih in industrijskih podjetij, brezposelnost, ubožanje kmečkega prebivalstva ter prisilne dražbe kmečkih posestev.⁹

V Evropi je kriza prizadela zlasti Avstrijo in Nemčijo, kar je imelo usodne posledice tudi za slovensko gospodarstvo. Najprej so krizo občutili v državah, ki so bile bolj vpete v mednarodne finančne tokove in mednarodno delitev dela. V Jugoslaviji, ki je bila del teh procesov, je kriza nastopila leta 1930. Velika gospodarska kriza se je pri nas začela sicer z zamikom, vendar se je nadaljevala po enakem vzorcu kakor drugod; najprej se je leta 1930 pokazala v kmetijstvu, nato je leto kasneje sledila finančna kriza, ko pa se je sprevrgla še v industrijsko, je bila gospodarska aktivnost paralizirana. Glede na to, da je bila Slovenija pretežno kmetijska dežela, je prebivalstvo najbolj prizadela kriza v kmetijstvu: začelo se je z ustavitvijo izvozne trgovine s kmetijskimi pridelki, padcem cen kmetijskih pridelkov (kar je po drugi strani pomenilo olajšanje za mestno prebivalstvo) in kupne moči kmetov. V kriznih letih so se na široko razprle tudi škarje cen oz. nesorazmernost tempa padanja kmetijskih in industrijskih cen; v letih 1933 in 1934 je ta razkorak dosegel skoraj 40% v škodo kmetijstva. Zaradi prekinjenih finančnih tokov je sledila ohromitev bančnega sistema, padle so cene industrijskih izdelkov, zmanjšala se je industrijska proizvodnja, znižale so se delavske plače in nastopila je velika brezposelnost.¹⁰

⁶ Žarko Lazarevič: *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*. V: *Slovenska trideseta leta*. Ljubljana 1995 (dalje Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo*), str. 33.

⁷ Kresal, *Gospodarska kriza*, str. 78-80.

⁸ *Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1841-1992*, 1. zvezek. Ljubljana 2005 (dalje *Slovenska novejša zgodovina*, 1), str. 473-474.

⁹ France Kresal: *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji*. Ljubljana 1998 (dalje Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*), str. 132.

¹⁰ Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo*, str. 34-35.

Kot posledica zmanjšanja industrijske proizvodnje je močno naraslo število brezposelnih: v Jugoslaviji od 194.065 v letu 1929 na 309.354 leta 1933.¹¹ Pri nas je bila brezposelnost največja, ko se je gospodarska kriza že umirjala. Šele v obdobju nove gospodarske konjunktore v letih pred drugo svetovno vojno je število zaposlenih delavcev doseglo stanje pred krizo. Leta 1930 je bilo v Sloveniji število zaposlenih najvišje (132.000), leta 1933 pa najnižje (105.000); vsak peti delavec je izgubil zaposlitev. Število brezposelnih, ki so iskali zaposlitev prek javne borze dela, je bilo še enkrat večje in to število je naraščalo vse do srede leta 1935. Vseh gospodarskih panog dolgotrajna brezposelnost ni enako prizadela; najvišja (27%) je bila v industriji (razen tekstilne) in rudarstvu, nekoliko manjša je bila v trgovini, gostinstvu in storitvenih dejavnostih, najmanj pa so odpuščanja prizadela zaposlene na železnici, v javni upravi in med uradništvom.¹²

Brezposelnost so poskušali omiliti z javnimi deli, zniževanje življenjskega standarda z višjimi nominalnimi mezdami, padanje realnih mezd pa z maksimiranjem cen življenjskih potrebščin. Gospodarstvo je postalo odvisno od državnih intervencij;¹³ predvsem industrijsko razvite države so vlagale velika finančna sredstva v premagovanje brezposelnosti in gospodarsko oživitev, v javna dela in podpiranje brezposelnih. V Jugoslaviji je bilo leta 1932 v ta namen odobrenih simboličnih 60 milijonov dinarjev kredita in okrog 2 milijona dotacij, kar je predstavljalo okrog 1% državnega proračuna, na voljo pa so bila še redna sredstva javnih borz dela v višini okrog 10 milijonov din letno. Brezposelnost sta deloma blažila tudi bednostni fond oziroma sistem zavarovanja zoper brezposelnost, deloma pa tudi siva ekonomija, ki se je med krizo močno razmahnila: z njo so se pečali brezposelni kvalificirani delavci ter obrtniki in trgovci, ki so v teh letih odjavljali obrt. Tudi zaslužki zaposlenih so med gospodarsko krizo padli, vendar nekoliko pozneje in ne povsod enako močno.¹⁴ Tudi v Sloveniji sta bila torej brezposelnost in poslabšanje življenjskih razmer prebivalstva najbolj vidni posledici gospodarske krize. Še dodatno pa je na število brezposelnih vplival velik pritisk nekvalificirane delovne sile v mesta in industrijska središča; slovensko podeželje je bilo namreč prenaseljeno, gospodarjenje ekstenzivno, tretjina kmetij je bila zadolžena.¹⁵

Velika gospodarska kriza, ki pa se ni odražala povsod enako močno niti istočasno, upravičeno nosi svoje ime; da bi se izognili grozečim socialno-gospodarskim pretresom, je bil korenit poseg države nujen, državna intervencija v gospodarstvu je postala stalnica tridesetih let. Država je najprej intervenirala na področju kmetijstva z uvedbo žitnega monopola na domačem trgu in v izvozni trgovini, sledil je moratorij na kmečke dolgove in kasneje njihova delna likvidacija, maksimiranje obrestnih mer, uvedba javnih del, država pa je ukrepala tudi na davčnem področju.¹⁶ Res pa je, da je imela gospodarska kriza tudi pozitiven učinek: vplivala je na prestrukturiranje gospodarstva ter na posodobitev in racionalizacijo proizvodnje.¹⁷

¹¹ Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 475.

¹² Kresal, Gospodarska kriza, str. 89, 93.

¹³ Prav tam, str. 85.

¹⁴ Lazarević, Prebivalstvo, družba, gospodarstvo, str. 35; Kresal, Gospodarska kriza, str. 81-82.

¹⁵ Kresal, Gospodarska kriza, str. 84.

¹⁶ Lazarević, Prebivalstvo, družba, gospodarstvo, str. 37-38.

¹⁷ Kresal, Zgodovina socialne in gospodarske politike, str. 132.

Gospodarska kriza in trgovina

Med svetovnima vojnama je bila trgovina v Sloveniji dobro razvita. Prevladovale so trgovine z mešanim blagom, trgovine z lesom, poljedelskimi pridelki in življenjskimi potrebščinami, veliko je bilo tudi branjarij in sejemskih prodajaln. Obstajalo je tudi več specializiranih trgovin s tehničnim blagom, aparati in stroji ter nekaj veleblagovnic (v Ljubljani Miklavc, Verovšek, Krisper, Mayer, v Celju pa Stermecki,¹⁸ Rakusch in Majdič) in industrijskih prodajaln (Peko, Bata). Skoraj ena tretjina trgovin je bila v Ljubljani, druga tretjina v Mariboru, Celju, Kranju in drugih mestih, preostale pa v večjih podeželskih krajih. Trgovina je skupaj z denarništvom, prometom in javnimi službami zajemala 20% slovenske populacije.¹⁹

Gospodarska in splošna družbena kriza ter posledično veliko zmanjšanje kupne moči in skrajno varčevanje prebivalstva so v krizo pahnili tudi trgovino, ki ni imela možnosti za racionalizacijo poslovanja, saj so prevladovale majhne družinske trgovine.²⁰ Gospodarska kriza je trgovino zelo prizadela, število prodajaln se je zmanjšalo od 14.464 na 9900, konec tridesetih let pa spet naraslo na 10.200. Večinoma so bile v lasti zasebnikov (62%), sledile so družbe z omejenim jamstvom in javne trgovske družbe, delniških družb je bilo samo 4%. Pomembno vlogo so imele trgovine nabavno-prodajnih zadrug in konzumne zadruge v delavskih središčih. Leta 1910 je bilo v trgovini zaposlenih 13.095 oseb, leta 1931 pa že 18.468 oseb; sprva so med njimi prevladovali predvsem zasebniki (78%), kasneje pa trgovci v delovnem razmerju (1931 - 33%), katerih delež se je do 1938 povečal na 50%. Trgovski pomočniki in drugi zaposleni v trgovini so predstavljali okrog 8% vseh zaposlenih v Sloveniji. Trgovci so imeli svoje bolniško zavarovanje (Trgovsko bolniško in podporno društvo v Ljubljani, bolniška blagajna Merkur v Zagrebu), ki je zavarovancem dajalo večje pravice in boljše storitve kot splošno zavarovanje delavcev; imeli so tudi svoj sanatorij (Šlajmarjev dom v Ljubljani). Trgovci so bili stanovsko organizirani v 28 trgovskih gremijih, združenih v Zvezo trgovskih združenj, poslovno pa v Zbornici za trgovino, obrt in industrijo. Trgovska združenja so podpirala razvoj šolstva, ustanovili so tudi trgovsko akademijo.²¹

Število registriranih podjetij v Sloveniji po podatkih Zbornice TOI:²²

Oblika podjetja	31. 12. 1918	31. 12. 1928	31. 12. 1938
Posamezne tvrdke	1297	2566	1884
Javne trgovske družbe	170	415	326
Komanditne družbe	12	20	30
Družbe z omejeno zavezo	21	473	774
Delniške družbe	21	154	153
Skupaj	1521	3628	3170

¹⁸ Več o njem v Marija Počivavšek: Trgovec in pionir kataloške prodaje. V: Znameniti Celjani. Celje 2004, str. 50-51.

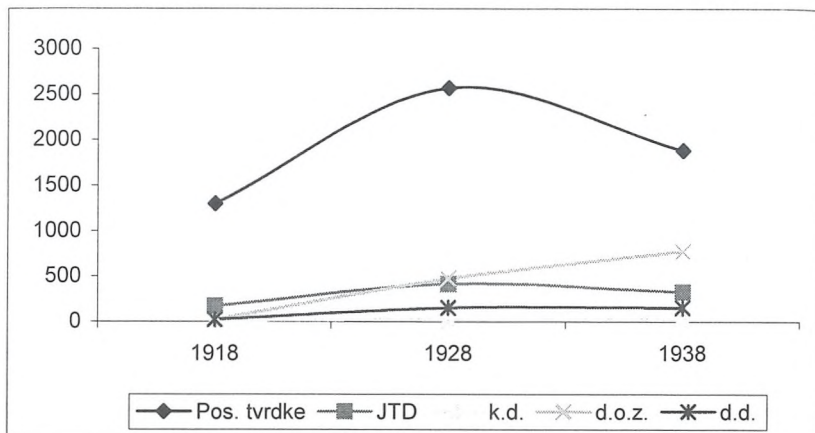
¹⁹ France Kresal: Gospodarski in socialni pogledi na trideseta leta v Sloveniji. V: Slovenska trideseta leta. Ljubljana 1995 (dalje Kresal, Gospodarski in socialni pogledi), str. 110.

²⁰ Lazarevič, Prebivalstvo, družba, gospodarstvo, str. 36.

²¹ Kresal, Gospodarski in socialni pogledi, str. 115; isti, Zgodovina socialne in gospodarske politike, str. 103.

²² Gradivo Zbornice TOI. V: Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939 (dalje Gradivo Zbornice TOI), str. 554.

Podjetja posameznih fizičnih oseb je gospodarska kriza v veliki meri prizadela; njihovo število je bilo po končani krizi manjše za 27%; nekaj manjši (21%) je bil po koncu gospodarske krize odstotek javnih trgovskih družb. Število delniških družb se praktično ni spremenilo, se je pa povečalo število komanditnih družb (za 35%) in družb z omejeno zavezo (za 39%):

Leta 1932 se je kriza zaostila. Borzni promet se je zmanjšal za nekajkrat, naložb ni bilo več, devizno poslovanje je postalo omejeno. Svobodno mednarodno trgovino je nadomestilo klirinško poslovanje; v letu 1932 je bil uveden kliring za blagovni promet z državami, ki so predstavljale 75% vse jugoslovanske zunanje trgovine: Avstrijo, Švico, Češkoslovaško, Grčijo in Nemčijo.²³

Gospodarska stagnacija se je v letih 1930 do 1933 še stopnjevala. Globoka in dolgotrajna kriza je bila na vseh področjih: finančnem, agrarnem in industrijskem. Obseg svetovne trgovine se je zmanjšal vsako leto za eno petino in poleti 1934 dosegel najnižjo stopnjo. Kot posledica deflacijske politike se je pojavilo splošno padanje cen (septembra 1934 so padle na polovico predkriznih cen). Rezerve zlata so se kopičile v osrednjih bankah Švice, Francije in Nizozemske, številne države so opuščale zlato podlago svojih valut. Nezaupanje v trdnost gospodarstva je izzvalo drastično nazadovanje podjetniških investicij, kar je imelo za posledico tudi padanje vrednosti delnic industrijskih podjetij. Ves čas krize je bila zunanjetrgovinska bilanca uravnotežena in aktivna.²⁴ Zunanja trgovina pa je bila še dodatno omejena z uvajanjem uvoznih in izvoznih kontingentov s posameznimi državami. Devizni plačilni promet je vse bolj nadomeščal klirinški način plačevanja, ta pa je oviral svoboden izvoz in uvoz. Ko so se na evropskih denarnih tržiščih že poznala znamenja krize in je prenehal dotok tujega kapitala v našo državo, je bila maja 1931 izvedena stabilizacija dinarja; določeno je bilo razmerje med dinarjem in zlatom, devizna trgovina se je sprostil.²⁵ Medtem je prišlo do finančnega zloma ugledne dunajske banke Österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe,

²³ Kresal, *Gospodarska kriza*, str. 86.

²⁴ Prav tam, str. 89; Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 133.

²⁵ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 132.

kar je povzročilo velike težave tudi ljubljanskemu Kreditnemu zavodu za trgovino in industrijo, ki je denarno podpiral velik del slovenske industrije in katerega večinski lastnik je bila omenjena dunajska banka. Te težave so rešili s pomočjo domačega finančnega konzorcija tako, da je ljubljanski Kreditni zavod prešel v domače roke in da so dunajske kredite nadomestili z domačimi.²⁶

Zunanjetrgovinska bilanca države je bila ves čas krize aktivna, razen majhne izjeme leta 1930, se je pa izvoz - predvsem žita in lesa - močno zmanjšal zaradi hude konkurence drugih držav. Glavne izvozne artikle so predstavljali gradbeni les, baker, cement (44,1%), pšenica, koruza, sveže meso in živina (47,2%) ter lesni izdelki (8,7%).²⁷

Ko je zaradi meddržavnih sankcij proti Italiji v letu 1935 kriza prizadela zlasti našo lesno trgovino, ki je že prej trpela na zunanjih tržiščih zaradi favoriziranja avstrijske konkurence in še bolj zaradi ruskega dumpinga, je našim trgovskim organizacijam uspelo, da so na konferenci pred zainteresiranimi ministri 26. januarja 1936 v Ljubljani zastopniki jugoslovanske trgovine in lesne proizvodnje postavili program, po katerem naj se v bodoče razvija naša zunanja trgovina: intenzivnejša organizacija doma, preusmeritev izvoza lesa, ki je dotlej zavzemal skoraj samo italijanski trg, pospeševanje predelave lesa doma ter prilagoditev valutne politike našemu izvozu.²⁸

Krizo v trgovini so v tridesetih letih seveda občutili tudi porabniki. Kupna moč je padla, zaradi slabih letin in višjih stroškov prevoza so se dvignile cene življenjskih potrebščin, primanjkovati pa je začelo tudi različnih vrst blaga. V tem času se je trgovina zmanjšala za tretjino. Podeželski trgovci so prenehali kreditirati kmete, veletrgovina pa ni več kreditirala podeželskih trgovcev. Trgovci so večkrat izpostavili vprašanje visokih davkov, ki naj bi obremenjevali malo trgovino in ščitili velekapital, ter vprašanje nedovoljenega krošnjarjenja, zlasti z manufakturnim in galanterijskim blagom. Konkurencu trgovcem so povzročali tudi vse številnejši konzumi in nabavljalne zadruge, ki so določenim strukturam kupcev prodajali blago po ugodnejših cenah oz. ugodnejših odplačilnih pogojih.

O krizi v slovenski trgovini pričajo tudi podatki o gibanju števila trgovskih obratov v dvajsetih in tridesetih letih.²⁹

²⁶ Žarko Lazarevič: Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani do druge svetovne vojne. V: Melikov zbornik. Ljubljana 2001, str. 1007-1016.

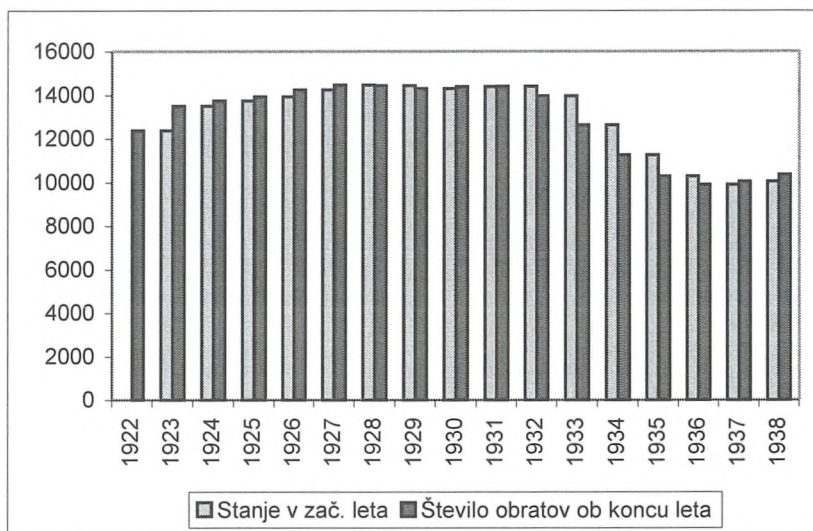
²⁷ Kresal, Gospodarska kriza, str. 88.

²⁸ Fran Šink: Razvoj trgovine. V: Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije (dalje Šink, Razvoj trgovine), str. 395.

²⁹ Gradivo Zbornice TOI, str. 550; Ivan Pless: Trgovina, obrt in industrija. V: Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 55-58.

Leto	Stanje v začetku leta	Prijave	Odjave	Razlika	Število obratov ob koncu leta
1922					12389
1923	12389	3009	1896	1113	13502
1924	13502	1816	1580	236	13738
1925	13738	1626	1427	199	13937
1926	13937	1405	1095	310	14247
1927	14247	1466	1249	217	14464
1928	14464	1575	1603	-28	14436
1929	14436	1500	1632	-132	14304
1930	14304	1242	1153	89	14393
1931	14393	1090	1078	12	14405
1932	14405	1069	1512	-443	13962
1933	13962	777	2107	-1330	12632
1934	12632	670	2043	-1373	11259
1935	11259	640	1616	-976	10283
1936	10283	767	1150	383	9900
1937	9900	832	678	154	10054
1938	10054	921	610	311	10365

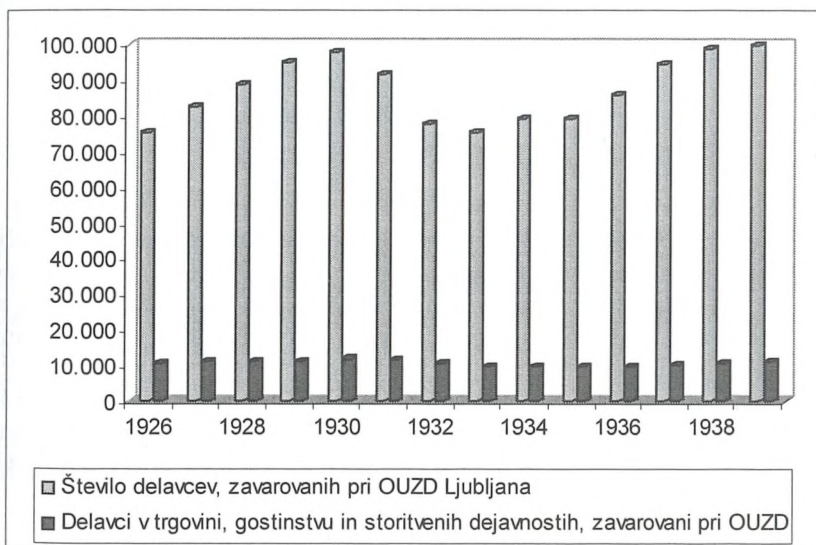
Rahel padec števila trgovskih obratov je zaznati že v letih 1928 in 1929; naslednji dve leti se je stanje popravilo. V letu 1932 je bil padec občutnejši, zdaleč največ trgovin pa je zaprlo svoja vrata v letih 1933, 1934 in 1935. Do druge svetovne vojne število trgovskih obratov ni več doseglo stanja pred veliko gospodarsko krizo:

V drugi polovici tridesetih let so zaradi bližajoče se vojne nevarnosti cene ponovno maksimirali, vendar šele potem, ko so močno narasle. Da bi omilili druginjo, so ustanavljali odbore za določanje in kontrolo cen, podobno kot po prvi svetovni vojni. Posledice teh ukrepov pa so v veliki meri občutili tudi trgovci, saj so morali svoje blago pogosto prodajati ceneje, kot so ga sami kupili. Vsi trgovci teh bremen niso zmogli in tik pred vojno je upadlo število članov trgovskega gremija, število zaposlenih v trgovini pa se je zmanjšalo, v Celju npr. za približno 50 oseb.³⁰ Deloma je krizo med brezposelnimi blažilo zavarovanje za primer brezposelnosti, deloma pa siva ekonomija, s katero so se poleg kvalificiranih delavcev ukvarjali obrtniki in trgovci, ki so v teh letih odjavljali obrt.³¹

V letih pred drugo svetovno vojno je odločnejša državna intervencija segla tudi na področje odnosov med delodajalci in delojemalci. Ob pojavu prvih stavkovnih valov, ki so bili posledica izboljšanih gospodarskih razmer in v katerih so delavci zahtevali višje plače in boljše delovne razmere, je država predpisala obvezno sklepanje kolektivnih pogodb ter določila minimalne mezde in začetek uresničevanja pokojninskega sistema.³²

Po evidencah Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani, osrednje ustanove, ki je v Sloveniji izvajala socialno zavarovanje delavcev (razen rudarjev, topilničarjev, železničarjev, državnih in javnih nameščencev), je bilo pred gospodarsko krizo število zaposlenih v trgovini, gostinstvu in storitvenih dejavnostih na tretjem mestu (takoj za gradbeno in tekstilno industrijo), v letih pred drugo svetovno vojno pa se je število zaposlenih v omenjenih dejavnostih deloma zmanjšalo (prehitela jih je tudi kovinska industrija), tako da so prišli na četrto mesto.³³

³⁰ Marija Počivavšek: Obrt in trgovina v Celju med svetovnima vojnoma. V: Iz zgodovine Celja 1918-1941 : odsevi preteklosti 3. Celje 2001, str. 136.

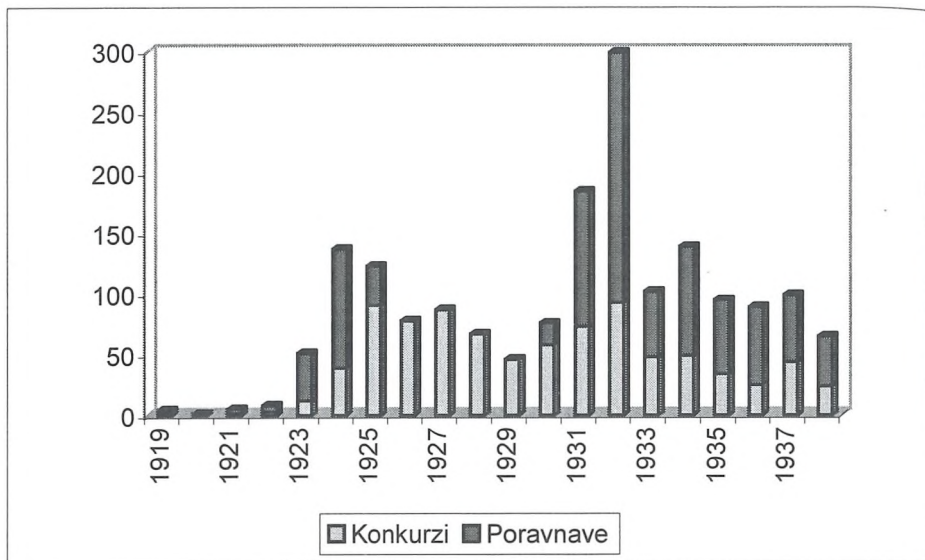
³¹ Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 475.

³² Prav tam, str. 478.

³³ France Kresal: Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1970, št. 1-2, str. 81-99.

Za leta 1926, 1927, 1928 in 1939 niso zajeti podatki o zaposlenih na državnih železnicah. Ne glede na to pa je v letu 1931 že na prvi pogled opazen padec vseh zaposlenih oz. zavarovanih delavcev pri Okrožnem uradu, še večji padec pa je zaznati v letih 1932 do 1935, šele leta 1936 se število delavcev začne ponovno počasi dvigati.

O resnosti kriznih razmer lahko sklepamo tudi iz števila podjetij, ki so zaradi plačilne nesposobnosti (insolvenca) šla v stečaj. Prvi val zapiranja podjetij je opaziti že v drugi polovici dvajsetih let, drugi, neprimerno večji, pa v začetku tridesetih let. Po podatkih Zbornice za trgovino, obrt in industrijo je bilo največ stečajev in prisilnih poravnav v letih 1931 in 1932, nato se je njihovo število začelo počasi zmanjševati.³⁴

Gospodarska kriza je tudi trgovini prinesla spremembe. Državni aparat, ki je lahko prej zunaj države računal največ z nekaj kontingenti in carinskimi zaščitami, je naletel na vedno bolj dirigirano gospodarstvo in posledično samozadostno stremeljenja pri državah, s katerimi smo bili dotlej v živahnih trgovskih stikih. Devizni promet se je pod državnim vodstvom začel razvijati v obliki klirinškega prometa; le-ta je kmalu predstavljal več kot tri četrtine vse zunanje trgovine.³⁵

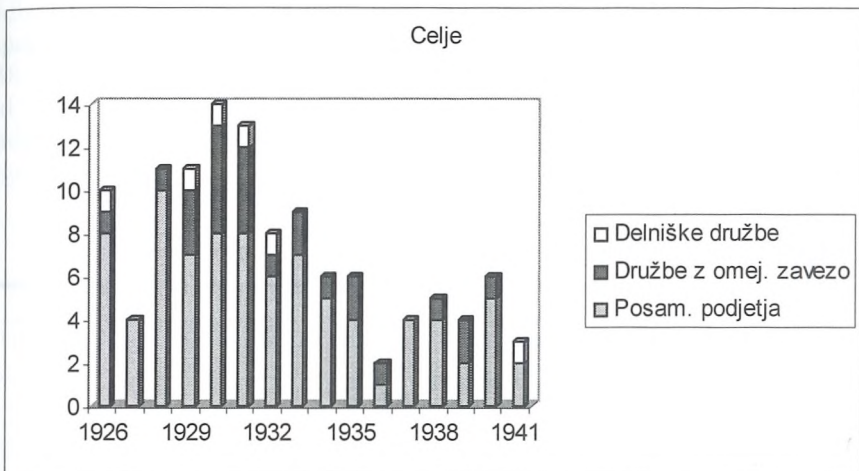
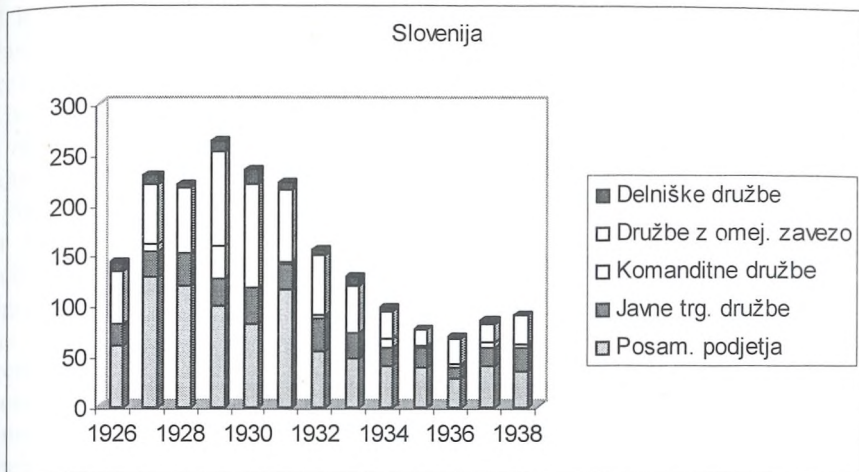
V slovenskem prostoru se je, kot smo že videli, kriza odražala na gibanju števila podjetij. Poglejmo, kako je bilo z vpisi posameznih vrst gospodarskih družb v registre podjetij v slovenskem prostoru³⁶ in ta trend primerjajmo s tistim v Celju.³⁷

³⁴ Gradivo Zbornice TOI, str. 554.

³⁵ Šink, Razvoj trgovine, str. 395.

³⁶ Gradivo Zbornice TOI, str. 554.

³⁷ Zgodovinski arhiv Celje (dalje ZAC), Okrožno kot trgovsko sodišče v Celju, Trgovski registri Rg A (1906-1946), Rg B (1907-1946), Rg C (1907-1940), Družb I (1863-1906).

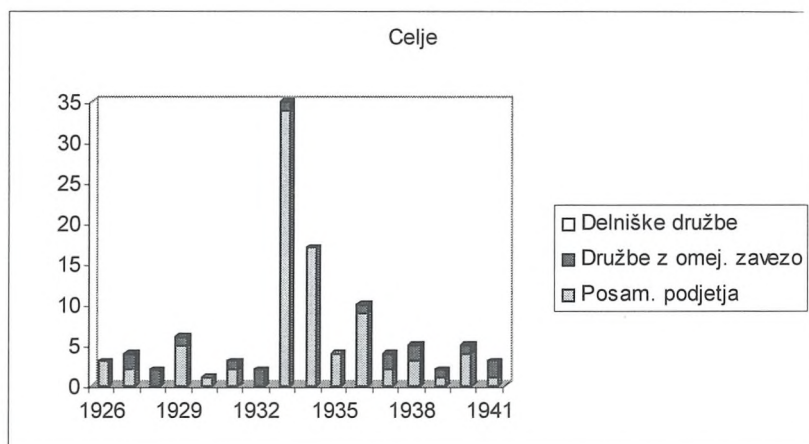
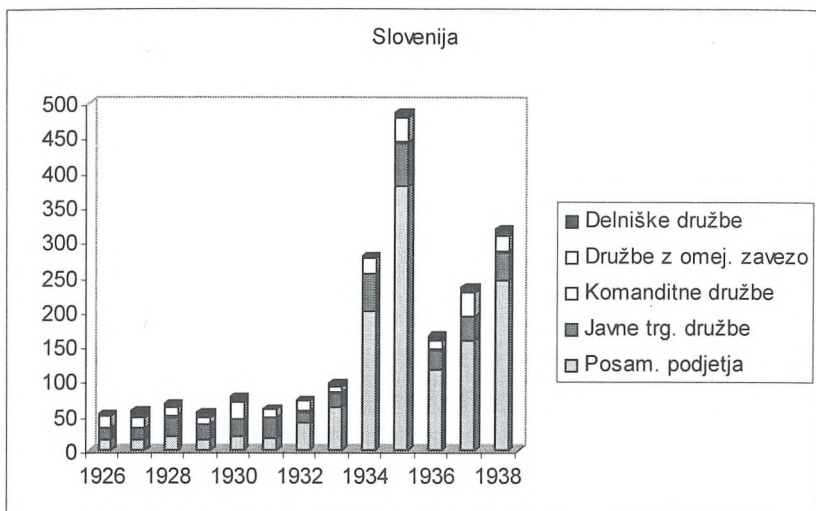

Za slovenski prostor je značilen enakomeren trend, ki kaže na upad ustanavljanja novih trgovskih podjetij sočasno z gospodarsko krizo. Po letu 1936, ko je bilo ustanovljenih najmanj novih podjetij, se je ta trend zelo počasi vendarle obrnil navzgor. V celjskem primeru je ta trend upadanja podoben, vendar manj enakomeren; tudi tu je najnižje stanje doseženo v letu 1936.

Še bolj vidno pa so se posledice gospodarske krize odražale v velikem številu odjav oziroma zmanjšanju števila trgovskih obratov. Ponovno lahko naredimo podobno primerjavo med slovenskimi³⁸ in celjskimi³⁹ podjetji, tokrat izbrisanimi iz trgovskih registrov.

³⁸ Gradivo Zbornice TOI, str. 554.

³⁹ ZAC, Okrožno kot trgovsko sodišče v Celju, Trgovski registri Rg A (1906-1946), Rg B (1907-1946), Rg C (1907-1940), Družb I (1863-1906).

Tudi tukaj je slovenski primer naravnost vzorčen; do leta 1934 je izbrisov relativno malo (manj kot 100 letno). Leta 1934 je ukinjenih podjetij že 280, najhuje pa je leta 1935, ko je z obratovanjem prenehalo kar 487 podjetij. Leto kasneje se je stanje bistveno izboljšalo, a ne za dolgo; že v naslednjih dveh letih začne zaradi bližajoče se druge svetovne vojne ponovno naraščati število ukinjenih trgovskih podjetij. V Celju so bile razmere rahlo drugačne; največ podjetij je z obratovanjem prenehalo že leta 1933 in naslednje leto še približno polovico manj, nato pa se začne sicer neenakomeren, a počasen trend upadanja iz trgovskega registra izbrisanih podjetij.

Tudi iz zgoraj predstavljenih primerov je razvidno, da je leta 1934 gospodarska kriza dosegla najnižjo stopnjo, leto kasneje pa se je že začela čutiti konjunktura. Počasi so začele rasti cene, obseg proizvodnje se je povečal, prav tako je ponovno naraščala zaposlenost. Pri trgovanju s tujino se je zaradi pomanjkanja deviz uveljavilo klirinško poslovanje - blago za blago; klirinški sporazumi so predstavljali

več kot tri četrtine vsega izvoza in več kot dve tretjini uvoza.⁴⁰ Vlada je prek državnih bank dala gospodarstvu na voljo poceni posojila, da bi spodbudila okrevanje industrije in trgovine.⁴¹

Iz gospodarske krize je slovensko gospodarstvo izšlo brez hujših posledic, večji del industrije je bil celo prenovljen. Med krizo so bila opravljena ali pa začeta nekatera koristna gradbena dela (npr. regulacije), veliko je bilo opravljenega tudi na področju elektrifikacije in prometa.⁴² Prave konjunktore pa ni moglo biti, dokler nista bili razrešeni temeljni vprašanji, sanacija bančnega sistema in obnovitev plačilne sposobnosti kmetov. Država je leta 1936 z Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov kmetom odpisala polovico dolgov, da bi tako nevtralizirala za polovico nižje cene kmetijskih pridelkov, preostanek pa so morali kmetje po precej znižani obrestni meri odplačati v 12 letih. Hkrati z vzpostavljanjem plačilne sposobnosti kmetov je potekala tudi sanacija bančnega sistema. Odpisane dolgove je vlada prenesla v javni dolg, denarni zavodi pa so za svoje dotlej neizterljive terjatve prejeli državne obveznice. Hkrati je vlada prek državnih bank, katerih vloga se je v tridesetih letih izjemno povečala, dala gospodarstvu na voljo poceni posojila, da je spodbudila oživitvev industrije in trgovine. Ukrepi so pomagali, vendar je bilo novo gospodarsko ravnovesje doseženo na občutno nižji ravni cen. Industrija je leta 1938 dosegla tolikšen obseg zaposlenosti in proizvodnje, kot ga je imela v letih pred krizo. Z znatnim zamikom za industrijo si je opomoglo tudi kmetijstvo. Vendar pa posledice gospodarske krize tudi v Sloveniji niso bile premagane vse do druge svetovne vojne.

Marija Počivavšek

THE INFLUENCE OF THE GREAT DEPRESSION ON THE DEVELOPMENT OF TRADE IN SLOVENIA

Summary

The crash of the Stock Market in October 1929 marked the beginning of a worldwide economic crisis, commonly known as the Great Depression. It quickly spread to Europe and subsequently engulfed practically the whole world. In the 1930s, the depth and range of the Great Depression transcended the economic framework to become a widespread social crisis. A reduction in foreign and domestic trade, the collapse of financial institutions and massive debt brought the world economy to a standstill. There ensued a fall in production, the ruin of many commercial, manufacturing and industrial enterprises, unemployment and impoverishment of the rural population.

Lowered industrial production triggered a sharp rise in unemployment. Some economic activities, such as commerce, catering and services, were less affected by the prolonged unemployment than industry. The economic and general social crisis, with its consequences of weakened purchasing power and panic saving among the population, affected trade to the point where, given the prevalence of small family owned shops, business rationalisation was impossible. Aside from this, trade in Slovenia between the two World Wars was well developed and, together with financial business and public services, engaged 20 percent of the population. Although shops with mixed merchandise prevailed, there were also several which were specialised. The Depression particularly affected smaller retailers, the number of whose stores dropped by 30 percent.

⁴⁰ Slovenska novejša zgodovina, 1, str. 477.

⁴¹ Lazarevič, Prebivalstvo, družba, gospodarstvo, str. 39.

⁴² Kresal, Gospodarski in socialni pogledi, str. 113.

The volume of world trade also diminished, reaching its lowest point in 1934. As a consequence of deflation, there was a general drop in prices. The Slovene foreign trade balance remained level and active throughout most of the Depression, although foreign trade was further restricted by the introduction of import and export quotas with individual states. Hard currency transactions progressively replaced clearing ones, and this hindered free export and import.

The 1930's trade crisis was also felt by consumers. Due to poor harvests and higher living costs purchasing power weakened, while the price of basic commodities increased and there were shortages of various goods. In the second half of the 1930's, due to the looming prospect of war, prices once again levelled off, but only after having risen extremely high. Committees were established to fix and control prices.

Data on fluctuations in the number of commercial establishments also bear witness to the crisis in Slovene trade. In Slovenia, the Depression was reflected in the fluctuation of the number of enterprises: the Depression was accompanied by a decline in newly founded trade enterprises and, even more so, a significant reduction in the number of commercial establishments.

After 1934 signs of economic recovery began to be felt. In order to boost industry and trade, the government granted favourable loans through national banks. Although these measures helped, the newly established economic equilibrium was considerably lower than that before the Great Depression. The consequences of the Depression, both in Slovenia and elsewhere in the world, were not entirely overcome until the Second World War.